

بررسی جایگاه تربیت دینی و مؤلفه‌های آن در برنامه درسی مدارس متوسطه از منظر دبیران

جواد آقامحمدی*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۹/۱۷

تاریخ تأیید مقاله: ۹۲/۱۱/۱۵

چکیده:

هدف پژوهش حاضر، بررسی جایگاه تربیت دینی و مؤلفه‌های آن در برنامه درسی مدارس متوسطه از منظر دبیران بوده است. روش پژوهش در محدوده روش‌های توصیفی و نوع تحقیق، کاربردی است. جامعه آماری پژوهش را کلیه دبیران مقطع متوسطه شهرستان دیواندره تشکیل داده‌اند. نمونه آماری پژوهش، شامل ۱۳۰ نفر که با استفاده از روش تصادفی ساده به طوری که همه اعضا شانس مساوی برای انتخاب شدن داشته باشند، صورت گرفته است. ابزار اندازه‌گیری تحقیق، به جز منابع کتابخانه‌ای از پرسشنامه محقق ساخته برای سنجش نظرات استفاده شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به دو روش توصیفی (درصد، فراوانی، میانگین، نمودار، انحراف معیار) و تحلیلی تی (t) انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که میزان توجه به شاخصه تربیت دینی در برنامه درسی از دیدگاه دبیران در بُعد اعتقادی و رفتاری، بیشتر از حد میانگین؛ در بُعد تاریخی، در حد میانگین و در بُعد سیاسی و فرهنگی، کمتر از حد میانگین بوده است.

واژگان کلیدی: تربیت، دین، تربیت دینی، آموزش و پرورش، مدارس متوسطه.

مقدمه

از دیرباز اساس دغدغه فکری انسان، موضوع تعلیم و تربیت و روش های دستیابی به آن بوده و همواره در تمامی ادوار، این امر توجه آدمی را به سوی خود معطوف کرده است. اهمیت موضوع به حدی است که پیامبران و اولیای خدا به عنوان هادیان جوامع، همواره سرچشمه سعادت و رستگاری بشر را در این عرصه جستجو کرده اند؛ چنانکه قرآن کریم، پیامبر(ص) را به عنوان معلم و مربی بشر معرفی فرموده است. اساساً حفظ دین به عنوان زیربنای اعتقادی جامعه و تداوم فرهنگ دینی، مستلزم توجه به کیفیت تعلیم و تربیت است؛ چرا که تربیت واقعی و همه جانبه انسان وقتی حاصل می شود که آدمی مطابق دستورهای دینی در زندگی رفتار کند و نهاد آموزش و پرورش، مهم ترین نقش را در این زمینه بر عهده دارد. اگر چه تعلیم و تربیت انسانها، کاملاً وابسته به آموزش و پرورش رسمی نیست، اما باید اذعان کرد که جریان تعلیم و تربیت از طریق نهادهای رسمی، یکی از مهم ترین و هدفمندترین بخش تعلیم و تربیت آدمی است؛ چنان که در بند چهار پیشگفتار کلیات طرح تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش آمده است: «چون وظیفه اصلی نظام آموزش و پرورش، تربیت انسانهای الهی و هم جهت و هماهنگ با معیارهای اسلامی است، لازم است تزکیه و تربیت همچون نوری بر تمامی عناصر، اجزا و برنامه های نظام بتابد و به منزله بستری برای یکایک آنها باشد». در همین طرح و اساسنامه، به جایگاه رفیع تربیت دینی و اخلاقی پرداخته و آن را محوری ترین جنبه از ابعاد نظام آموزش و پرورش کشور در همه سطوح دانسته است. (کشاورز، ۱۳۸۷: ۹۶)

دین پدیده ای هماهنگ و همساز با فطرت انسانی و یکی از علایق کهن بشری است که همیشه به عنوان یک نیاز ضروری اساسی در میان انسانها خودنمایی کرده است. یافته های دانشمندان بهترین گواه این مدعاست که تاریخ زندگی بشر با دین آمیخته است. اگر افراد جامعه، زندگی خود را بر مدار دین و خداباوری معنا کنند، سلامت و سعادت جامعه در همه ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تضمین می شود. جامعه ای که دینی می اندیشد و دینی رفتار می کند، جامعه ای است که می تواند خوشبختی و پیشرفت واقعی را در خود متجلی سازد. (حسین زاده و مشرفی، ۱۳۸۹: ۴۲)

اکنون با گذشت بیش از سه دهه از استقرار نظام جمهوری اسلامی و با وجود تلاش های بی شائبه و تحقیقات فراوان در زمینه تربیت دینی که ذیل همین مطلب

به تعدادی از آنها اشاره می‌شود، مسئله تربیت دینی در نظام تعلیم و تربیت کشور از وضعیت مطلوب و مناسبی برخوردار نیست. مگر نه اینکه مقوله تربیت از ابتدایی‌ترین و اساسی‌ترین نیازهای زندگی بشری است و نه تنها تربیت لازمه جدایی‌ناپذیر زندگی، که متن آن بوده و بلکه زندگی، از گهواره تا گور جلوه‌ای از آن است! انسان تنها در پرتو تربیت صحیح است که به عنوان موجودی هدفمند و اندیشه‌ورز به اهداف و آرمان‌های خود دست یازیده و قلّه رفیع سعادتِ مطلوب خویش را فتح می‌کند. از این رهگذر، برای انسان مسلمان، تربیت اسلامی ضرورتی مضاعف دارد؛ زیرا انسانی که گردن‌بند مرواریددانه دین و بندگی خالق متعال را بر گردن آویخته، جز در پرتو تربیت صحیح اسلامی به مدال افتخار عبودیت و تسلیم نایل نمی‌آید.

اکرمی (۱۳۸۲) در تحقیقی با عنوان «بررسی کتاب‌های دینی متوسطه و نظر دانش‌آموزان»، به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بینش اسلامی پرداخته و یادآور شده است که کتاب‌های دینی متوسطه در تربیت دینی و تحول شخصیتی دانش‌آموزان نقش زیادی بازی نمی‌کنند و در ادامه، با طرح ۱۲ سؤال در مورد موضوعات اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، اقتصادی، فرهنگ و تمدن اسلامی، آداب زندگی، ازدواج جوانان، سیره ائمه، هجوم فرهنگی و غیره، نظر دانش‌آموزان را جویا شده که اولویت نخست اکثر آنها، موضوعات اعتقادی بوده است.

حسینی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهای اساسی و روش‌های کارآمد در برنامه‌های آموزش و پرورش برای نیل به تربیت دینی مناسب دانش‌آموزان»، عملکرد فعلی دستگاه تعلیم و تربیت را مناسب و موفق در امر تربیت دینی نمی‌داند و پیشنهاد اصلاح و بازنگری در روش‌ها و راهبردهای اساسی برای نیل به تربیت دینی اسلامی را ارائه و خود به چندین راهکار اشاره می‌کند.

ملکی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر برنامه‌ریزی درسی»، به نقش و اهمیت برنامه‌های درسی و طراحان و کارشناسان آن در تحقق تربیت دینی اشاره کرده، فقدان برنامه‌ریز ماهر و با صلاحیت را آسیب جدی در این زمینه می‌داند.

علم‌الهدی (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «مبانی تربیت اسلامی و برنامه‌ریزی درسی»، به سه دیدگاه کلی اشاره می‌کند: دسته اول، کتاب‌هایی‌اند که اساساً به بحث ماهیت

تعلیم و تربیت اسلامی وارد نمی‌شوند، بلکه محل ورودشان به موضوع تربیت اسلامی، بررسی موضوعاتی از قبیل اهمیت علم و عالم یا متعلم از دیدگاه اسلام و آرای تربیتی متفکران و دانشمندان مسلمان است. دسته دوم، کتاب‌هایی‌اند که در بحث تعلیم و تربیت اسلامی وارد شده‌اند، ولی این موضوع را بر اساس یک مفهوم‌شناسی قرآنی و روایی و با کمک ریشه‌یابی لغوی کلمات شروع و با استناد به آیات و روایات، تعریف و حدود تعلیم و تربیت اسلامی را معلوم کرده‌اند. دسته سوم، آثاری‌اند که دیدگاه مبانی انسان‌شناختی به تبیین تربیت اسلامی دارند. این دسته از آثار، با نگاه تحلیلی و گاه ترکیبی و در برخی موارد با آمیخته‌ای از هر دو نگاه به تبیین تعلیم و تربیت اسلامی می‌پردازند. (قندیلی و عالی، ۱۳۹۰: ۲۹)

ویسی (۱۳۸۴) در تحقیقی با عنوان «اهداف و مبانی تعلیم و تربیت اسلامی»، یادآور می‌شود که؛ اهداف نظام تربیت اسلامی، ریشه در جهان‌بینی الهی و ارزش‌های والای اسلامی دارد و به سه دسته کلی هدف‌های غایی (مقام قرب الی‌الله)، هدف‌های میانی (شناخت خدا، انسان، جامعه، تاریخ و طبیعت) و هدف‌های جزئی که مربوط به جنبه‌های رفتاری انسان می‌شود، اشاره می‌کند.

همت بناری (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «در تکاپوی ارائه مفهومی نو از تربیت اسلامی با تأکید بر آیات و روایات»، به بررسی مفهوم تربیت از منظر قرآن، روایات و لغت‌شناسان پرداخته، از مجموع آنها به مفهوم تربیت اسلامی مورد نظر دست یافته است.

جمالی‌زاده (۱۳۸۵) در مقاله خود که به تحلیل سیره‌شناسی و تربیت دینی پرداخته، به ارائه الگوی عملی و کارآمد که برگرفته از سیره و روش تربیتی پیامبر اکرم (ص) است، پرداخته، آن را برای پاسخگویی به نیاز تربیتی امروز بشر معرفی می‌کند.

صالحی و یاراحمدی (۱۳۸۷) در تحقیقی که به بررسی تبیین تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه علامه طباطبایی پرداخته‌اند، هدف‌ها، اصول و مبانی تربیت اسلامی و روش‌های تربیتی را از دیدگاه این عالم ربانی مورد کنکاش قرار داده‌اند.

کشاوری (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی»، به بررسی شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی با استفاده از روش فراتحلیل و اسنادی در عرصه تربیت دینی در آموزش و پرورش پرداخته و در پایان تلاش کرده است به شاخص‌هایی جهت اصلاح و بهبود کمی و کیفی روند تربیت دینی دانش‌آموزان دست

یابد و راهکارهایی هم در جهت مطلوب نگاه داشتن این امر مهم ارائه دهد.

حسینی (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «روش‌های تربیت اسلامی در پرتو قرآن و نهج‌البلاغه»، به بررسی راهکارهای عملی و علمی تربیت بر اساس آیات قرآن کریم و دیدگاه‌های حضرت علی (ع) در نهج‌البلاغه پرداخته که در آن به ابعاد عاطفی و درونی انسان‌ها توجه وافر شده است.

سجادی‌په (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بازخوانی برخی از آرای تربیتی مولانا و پیش‌فرض‌های فلسفی آن»، یادآور می‌شود که مولانا، حرکت به سوی خداوند را غایت تربیت برمی‌شمارد.

داوودی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان «تأملی در هدف تربیت اعتقادی»، اهداف اعتقادی اسلامی را بر اساس آموزه‌های دینی بررسی می‌کند و مؤلفه‌های تربیت اعتقادی بر مبنای دین مقدس اسلام را در شناخت، پذیرش قلبی و محبت می‌بیند.

نوروزی و بدیعیان (۱۳۸۸) در تحقیقی که به بررسی الگوی روابط انسانی در تربیت دینی با تأکید بر سیره امام حسین (ع) پرداخته، به این نتایج دست یافته‌اند که نهضت عاشورا به عنوان یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های سیره عملی امام حسین (ع)، الگویی کامل در زمینه تربیت دینی است؛ به گونه‌ای که سیره عملی امام (ع) در جریان واقعه کربلا، الگویی کامل و جامع در روابط چهارگانه انسان (ارتباط با خدا، ارتباط با هستی، ارتباط با خود و ارتباط با انسان‌های دیگر) ارائه می‌کند.

ادیب و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «نقش تربیت دینی در تحقق صلح جهانی»، با برشمردن اصول صلح جهانی، به ارائه سه اصل مهم و تأثیرگذار دینی - اسلامی که عبارتند از: اخلاق حسنه، قول حسن و عمل صالح پرداخته و راهکارهای عملی برای نظام تعلیم و تربیت ایران ارائه داده‌اند.

خالق‌خواه و مسعودی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای که به بررسی رویکرد تربیت دینی با توجه به دو مؤلفه عقل‌محوری و ایمان‌محوری می‌پردازد، یادآور شده‌اند که آیا در ارائه دین از طریق تعلیم و تربیت باید بر رویکرد عقل‌محوری تأکید کرد یا بر رویکرد ایمان‌محوری؟ نویسندگان مقاله به تبیین و تحلیل هر دو نوع رویکرد در تربیت دینی پرداخته، آنها را مناسب برای تربیت دینی از طریق نظام تربیتی دانسته‌اند.

بهشتی و نیکویی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان «کاوش‌هایی در باب فلسفه تربیت دینی

از دیدگاه اسلام»، به بررسی فلسفه تربیت دینی از منظر قرآن و سنت معصومان (ع) و تحلیل مبانی، اصول و اهداف تربیت دینی از دیدگاه اسلام پرداخته‌اند.

با این وجود، دستیابی به اهداف و آرمان‌های تربیتی از دل‌نگرانی‌های اصلی هر نظام آموزشی است. در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران به سبب ویژگی اسلامی آن، دستیابی به اهداف تربیت دینی، از جایگاهی ویژه و ممتاز برخوردار است (سجادی، ۱۳۸۴: ۲۷). همان گونه که مشاهده می‌شود، تحقیقات زیادی در زمینه تربیت دینی صورت گرفته که هر یک از آنها از زاویه‌ای خاص به موضوع نگریسته‌اند و تاکنون تحقیقی با این عنوان و کلیت صورت نگرفته است که هدف مقاله حاضر، بررسی مفهوم تربیت دینی و مؤلفه‌های آن در برنامه درسی مدارس متوسطه از دیدگاه دبیران همان مقطع می‌باشد.

بررسی مفاهیم

۱. دین

از دین تعاریف گوناگونی شده است؛ برای مثال، ویلیام جیمز^۱ بر این باور است که دین یک نظم نامریی موجود در جهان است و وظیفه اساسی انسان، هماهنگی با این نظم است. یونگ^۲ دین را تفکر از روی وجدان می‌داند. وی بر این باور است که یکی از تجارب اساسی انسان، تجربه خویشتن است و ارتباط با این خویشتن را دین می‌داند و باور دارد که پیامبران ایده‌آل خویشتن انسان‌ها هستند. بر اساس گفته یونگ، جهت‌گیری دینی، یک جهت‌گیری درونی است. فروم^۳ بر این باور است که دین نیاز به پرستش است و خدا جلوه‌ای از نیاز انسان‌ها به کمال است. (سلحشوری، ۱۳۹۰: ۴۳)

علامه طباطبایی ذیل تفسیر آیه ۳۰ سوره روم، دین را این گونه تعریف می‌کند: دین عبارت است از اصول علمی و سنن و قوانین عملی که برگزیدن و عمل به آنها تضمین‌کننده سعادت حقیقی انسان است. از این رو، لازم است دین با فطرت انسان هماهنگ باشد تا تشریح با تکوین مطابقت داشته باشد و به آنچه آفرینش انسان اقتضای آن را دارد پاسخ گوید. (نوروزی و بدیعیان، ۱۳۸۸: ۹۳)

جوادی آملی، دین را مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق و قوانین و مقرراتی می‌داند که

1. William James
2. Jung
3. Fromm

برای اداره امور فردی و اجتماعی انسان‌ها و تأمین سعادت دنیا و آخرت آنها تدوین شده است. (رضایی و رهنما، ۱۳۸۸: ۲۹)

از نظر عده‌ای، دین همان تشکیلات ظاهری و انتظامات است و عده‌ای هم می‌گویند دین یعنی اخبار و احادیث و قوانین و مقررات (حجتی، ۱۳۸۵: ۴). با همه این تفاسیر و تنوع تعریف‌ها، می‌توان دین را پدیده‌ای آسمانی نامید که از آغازین روزهای خلقت بشر به عنوان هدیه‌ای ارزشمند به او ارزانی شده و بر همه ابعاد زندگی انسان، اعم از فرهنگی، اجتماعی و فرهنگی سایه افکنده است.

۲. تربیت

تربیت از ریشه «ربو» و باب تفعیل است. در این ریشه معنای زیادت و فزونی می‌دهد و با توجه به ریشه آن، به معنی فراهم آوردن موجبات فزونی و پرورش است و از این رو، به معنی تغذیه طفل به کار می‌رود. اما علاوه بر این، تربیت به معنی تهذیب نیز استعمال شده که به معنی زدودن خصوصیات ناپسند اخلاقی است. گویا در این استعمال، نظر بر آن بوده است که تهذیب اخلاقی، مایه فزونی مقام و منزلت معنوی است و از این حیث می‌توان تهذیب را تربیت دانست (باقری، ۱۳۸۴: ۳۷). «تربیت» در لغت، به معنی نشو و نما دادن، زیاد کردن، برکشیدن و مرغوب یا قیمتی ساختن است. در معنی اخیر، تربیت از حد افراط و تفریط بیرون آوردن و به حد اعتدال سوق دادن است. (شکوهی، ۱۳۷۸: ۲)

تربیت فرایندی است که به عوامل و شرایط بیرونی و زمینه‌ها و انگیزه‌های درونی بستگی دارد و به معنای فراهم آوردن زمینه‌های مناسب برای شکوفایی استعدادها و پرورش توانایی‌های نهفته برای رسیدن به هدف‌های مورد نظر است. در مورد انسان، علاوه بر آنچه گفته شد، تربیت معطوف است به زمینه‌سازی برای تحول ارادی و آگاهانه و ایجاد رفتارها و حالات مطلوب و حذف حالات و رفتارهای نامطلوب و رشد متوازن که مایه فزونی منزلت معنوی انسان شود (جمالی‌زاده، ۱۳۸۵: ۸۲). از دیدگاه صاحب‌نظران علم اخلاق، فراهم آوردن زمینه برای رشد و پرورش استعدادهای درونی هر موجود و به ظهور و به فعلیت رسانیدن امکانات بالقوه موجود در درون او را تربیت می‌نامند (سادات، ۱۳۸۲: ۷). تربیت، ایجاد کردن یا فعلیت بخشیدن به هر نوع کمالی در انسان است که مطلوبیت و ارزش داشته باشد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۹). بنابراین، در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت هر گونه تغییرات مطلوب که بانی و باعث رفتار مثبت و مطلوب در انسان شود، تربیت

نامیده می‌شود و این تغییرات باید در رفتار، گفتار، نگرش و اعمال آنها آشکارا بروز و ظهور نماید.

۳. تربیت دینی

تربیت دینی به معنای به فعلیت رساندن کمالات معنوی بالقوه در مرتبه‌ی است. به بیان دیگر؛ تربیت دینی عبارت است از ایجاد تغییر تدریجی در مرتبه‌ی برای انتقال از وضعیت بالقوه به بالفعل بر اساس اهداف و ارزش‌های دینی در هر یک از ابعاد یا ساخت‌های بدنی، شناختی، عاطفی و رفتاری (حسین‌زاده و مشرفی، ۱۳۸۹: ۴۲). تربیت دینی در ادبیات رایج، اصطلاحاً به مفهوم جنبه‌ای از روند تعلیم و تربیت، ناظر به پرورش ابعاد شناختی، عاطفی و عملی مرتبه‌ی از لحاظ التزام او به دینی معین است. در دایره‌المعارف بین‌المللی، تعلیم و تربیت چنین تعریف شده است: آموزش منظم و برنامه‌ریزی شده، که هدف آن، دستیابی فرد به اعتقاداتی درباره‌ی وجود خداوند متعال، حقیقت جهان هستی، زندگی و ارتباط انسان با پروردگارش و دیگر انسان‌هایی است که در جامعه با آنها زندگی می‌کند و بلکه ارتباط با همه‌ی آحاد بشر است. (قاسم‌پور و جعفری، ۱۳۸۸: ۳۱)

تربیت دینی فرایندی است که در راستای ارضای نیاز فطری به دین، بخش مهمی از زندگی افراد را در بر می‌گیرد. اگر الگوی مطلوبی برای تربیت دینی در دسترس متصدیان این امر نباشد، به خطا رفتن آنها در فهم اهداف، روش‌ها و محتوای تربیت دینی، لطف بسیار سنگینی به رشد دینی افراد وارد می‌سازد (عطاران، ۱۳۶۶: ۱۲). تربیت دینی عبارت است از ایجاد زمینه برای نافذ ساختن ضوابط در روابط؛ روابط مورد نظر، همان ایجاد ارتباط هر انسان با اصول اساسی سه‌گانه شناخت‌شناسی؛ یعنی شناخت خدا، جهان و انسان است. (فتح‌الهی، ۱۳۸۲: ۵۱۱)

با این اوصاف، تربیت دینی، آن هم در دین اسلام، عبارت است از ایجاد رفتار مطلوب در فرد که منبعث از قرآن کریم، احادیث و روایات، که در آن ضمن خودشناسی به خداشناسی رسیده باشد و در جهت تحصیل علم و معرفت و فضایل اخلاقی و دستورات دین کوشش کند.

روش تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر، از نوع توصیفی پیمایشی است؛ چرا که به منظور جمع‌آوری

اطلاعات، از پرسشنامه جهت سنجش نظرات دبیران استفاده شده است (پیمایشی) و برای به نمایش گذاشتن ویژگی‌های نمونه آماری طرح و تحلیل سؤالات به منظور توصیف وضع موجود، از درصد، نمودار و جدول فراوانی، انحراف معیار و... استفاده شده است (توصیفی). از سوی دیگر، با توجه به موضوع تحقیق، نوع پژوهش کاربردی است؛ چرا که تحقیقات کاربردی در جستجوی دستیابی به یک هدف عملی و تأکید آنها بر تأمین سعادت و رفاه توده مردم و مطلوب بودن فعالیت است. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل کلیه دبیران زن و مرد دوره متوسطه شهرستان دیواندره، در مجموع به تعداد ۱۸۶ نفر و نمونه آماری آن شامل ۱۳۰ نفر که با استفاده از فرمول کوکران و به شیوه تصادفی، به طوری که همه اعضا شانس حضور داشته باشند، انتخاب شده‌اند.

ابزار سنجش و گردآوری اطلاعات به جز منابع کتابخانه‌ای، اعم از مقالات، فصلنامه‌ها و غیره، از پرسشنامه محقق ساخته که تمامی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت دینی (اعتقادی، رفتاری، سیاسی، فرهنگی و تاریخی) موجود در سؤالات تحقیق را پوشش دهد استفاده شده است. گرچه ابعاد پرسشنامه بسیار روشن و گویا بوده و محتوای آن مورد تأیید اساتید فن قرار گرفته و همان مصادیقی را مورد تأکید قرار می‌دهند که شورای عالی انقلاب فرهنگی آنها را تصویب و در قالب شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی ابلاغ کرده است، اما برای اطمینان خاطر بیشتر با استفاده از یک گروه کوچک ۱۸ نفری، قبل از اجرای اصلی پرسشنامه، اقدام به اجرای پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ شد و نمره ۸۷ به دست آمد.

تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از اجرای آزمون (پرسشنامه پژوهشی) به دو صورت توصیفی و تحلیلی (آمار استنباطی) به این شرح صورت گرفته است: مقادیر کمی مأخوذ از پرسشنامه‌ها با استفاده از جدول فراوانی، درصد، میانگین و نمودار؛ توصیف شده تا تصویر منظم و ساده‌ای ارائه شود. با وجود گویایی وضعیت موجود، در قالب اشکال توصیفی به منظور تحلیل بیشتر و علمی‌تر اطلاعات پژوهش از آمار تحلیلی (تی استودنت) نیز کمک گرفته شده است.

جمع‌بندی یافته‌های پژوهش

جمع‌بندی یافته‌های حاصل از پژوهش در ادامه به طور خلاصه در قالب جداول و نمودارها آمده است.

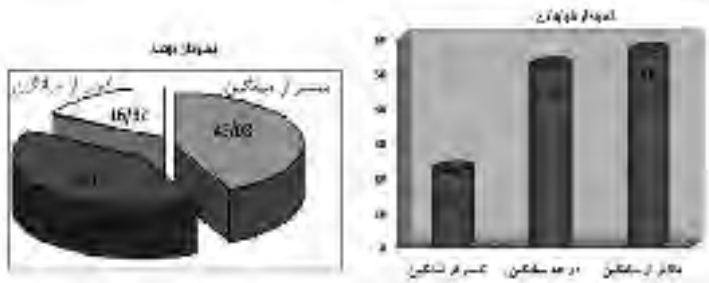
جدول ۱: شاخصه تربیت دینی، ابعاد و مؤلفه‌های آن

شاخص	ابعاد	زیرمؤلفه‌ها
تربیت دینی	اعتقادی	اعتقاد به وحدانیت خدا. اعتقاد به اینکه همه امور در دست خداوند است. اعتقاد به اصل توکل به خدا. پرهیز از شرک به خداوند متعال. عدم اعتقاد به عرفان‌های انحرافی مادیگرایانه. اعتقاد به عدالت خداوند در آفرینش هستی. اعتقاد به اینکه خداوند به کسی ظلم نمی‌کند. اعتقاد به خاتمیت رسول اکرم(ص). اعتقاد به عصمت پیامبران. اعتقاد به قرآن به عنوان معجزه جاوید و تحریف نشده. اعتقاد به وحی. اعتقاد به حضرت علی(ع) و فرزندان مکرم ایشان. اعتقاد به بهره‌مندی از سنت و سیره ائمه در زندگی. اعتقاد به بازگشت انسان‌ها به سوی خداوند متعال. اعتقاد به عالم برزخ و قیامت. اعتقاد به نظارت و ارزیابی عادلانه در آخرت در ورای ناخرسندی از قضاوت دنیوی. اعتقاد به معاد جسمانی. اعتقاد به بهشت و دوزخ. و...
	رفتاری	التزام به فروع دین. ترغیب به شرکت در مناسک و شعائر دینی. التزام به احکام شرعی از جمله حجاب و...
	سیاسی	اعتقاد به کفایت دین در اداره امور اجتماعی. احساس غرور و رضایت از مسلمان بودن. حمایت از مسلمانان و مظلومان جهان. و...
	فرهنگی	احساس تعلق به میراث فرهنگی. تعلق خاطر به نمادهای اسلامی و دینی. احساس تعلق به فرهنگ و سبک زندگی اسلامی - ایرانی. و...
تاریخی	آگاهی از حوادث و شخصیت‌های تاریخی اسلام به ویژه سیره رسول اکرم(ص) و اهل بیت پیامبر عزیز. تعلق خاطر و احساس نسبت به حوادث و وقایع تاریخ اسلام. و...	

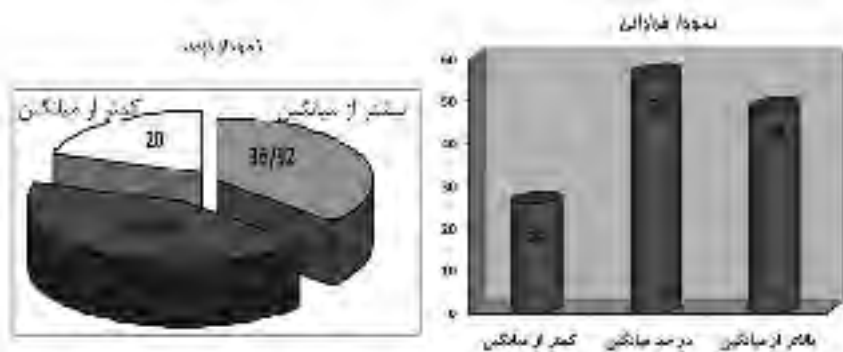
جدول ۲: نتایج سنجش متغیرهای تحقیق بر اساس سؤالات اول تا پنجم

وضعیت	بالاتر از حد میانگین		در حد میانگین		کمتر از حد میانگین	
	سؤال	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
میزان توجه به بعد اعتقادی	۵۶	۴۳/۰۸	۵۲	۴۰/۰۰	۲۲	۱۶/۹۲
میزان توجه به بعد رفتاری	۴۸	۳۶/۹۲	۵۶	۴۳/۰۸	۲۶	۲۰/۰۰
میزان توجه به بعد سیاسی	۳۰	۲۳/۰۸	۶۱	۴۶/۹۲	۳۹	۳۰/۰۰
میزان توجه به بعد فرهنگی	۲۸	۲۱/۵۴	۵۹	۴۵/۳۸	۴۳	۳۳/۰۸
میزان توجه به بعد تاریخی	۳۳	۲۵/۳۸	۴۹	۳۷/۶۹	۴۸	۳۶/۹۲

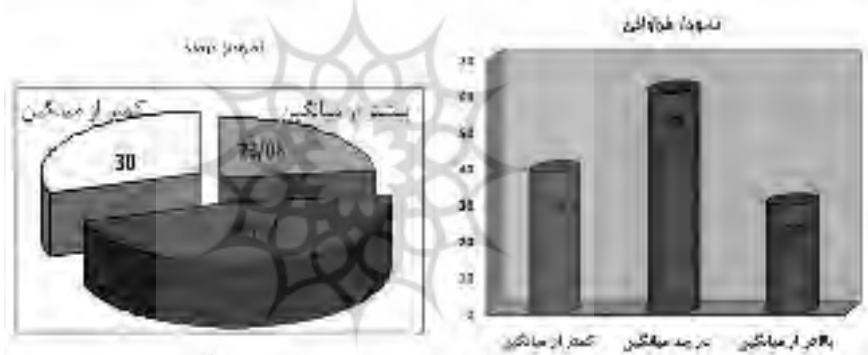
نمودار ۱: فراوانی و درصد دبیران بر حسب میزان توجه به بعد اعتقادی

نمودار ۲: فراوانی و درصد دبیران بر حسب میزان توجه به بعد رفتاری

نمودار ۳: فراوانی و درصد دبیران بر حسب میزان توجه به بعد سیاسی

نمودار ۴: فراوانی و درصد دبیران بر حسب میزان توجه به بعد فرهنگی

نمودار ۵. فراوانی و درصد دبیران بر حسب میزان توجه به بعد تاریخی

آزمون سؤالات تحقیق

۱. آیا در برنامه درسی دوره متوسطه به شاخصه تربیت دینی در بعد اعتقادی توجه شده است؟

نمودارها و داده‌های موجود، بیانگر بالاتر از میانگین بودن توجه به مفهوم تربیت دینی از بعد اعتقادی است. برای آزمون درست بودن این سؤال، از آزمون آماری تی استفاده گردید.

جدول ۳: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال اول با استفاده از توزیع تی

تعداد	میانگین امتیازات	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره محاسبه شده	مقدار پی
۱۳۰	۵۴/۵۲	۱۵/۷۷۴	۱۲۹	۲/۵۴۱	۰/۰۱۲

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرات دبیران در مورد کم و کیف مسائل اعتقادی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول و با توجه به تی محاسبه شده (۲/۵۴۱) در سطح ۰.۰۵. از نظر آماری اختلاف معنادار است؛ یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در برنامه درسی از بُعد اعتقادی در دوره متوسطه بیشتر از حد میانگین است.

* آیا در برنامه درسی دوره متوسطه به شاخصه تربیت دینی در بعد رفتاری توجه شده است؟

نمودارها و داده‌های حاصل از پژوهش، بیانگر بالاتر از میانگین بودن توجه به مفهوم تربیت دینی از بُعد رفتاری است.

جدول ۴: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال دوم با استفاده از توزیع تی

تعداد	میانگین امتیازات	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره محاسبه شده	مقدار پی
۱۳۰	۹/۵۰	۲/۴۰۲	۱۲۹	۲/۳۷۳	۰/۰۱۹

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرات دبیران در مورد کم و کیف مسائل رفتاری در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول و با توجه به تی محاسبه شده (۲/۳۷۳) در سطح ۰.۵٪ از نظر آماری اختلاف معنادار است؛ یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در برنامه درسی از بُعد رفتاری در دوره متوسطه بیشتر از حد میانگین است.

* آیا در برنامه درسی دوره متوسطه به شاخصه تربیت دینی در بُعد سیاسی توجه شده است؟

نمودارها و داده‌های موجود، بیانگر پایین‌تر از میانگین بودن توجه به مفهوم تربیت دینی از بُعد سیاسی است. خلاصه داده‌ها و نتایج بررسی آماری به صورت جدول ۵ است.

جدول ۵: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال سوم با استفاده از توزیع تی

تعداد	میانگین امتیازات	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره محاسبه شده	مقدار پی
۱۳۰	۸/۵۶	۲/۳۶۶	۱۲۹	-۲/۱۱۳	۰/۰۳۷

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرات دبیران در مورد کم و کیف مسائل سیاسی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول و با توجه به تی محاسبه شده (-۲/۱۱۳) در سطح ۰.۵٪ از نظر آماری اختلاف معنادار است؛ یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در برنامه درسی از بُعد سیاسی در دوره متوسطه کمتر از حد میانگین است.

*. آیا در برنامه درسی دوره متوسطه به شاخصه تربیت دینی در بُعد فرهنگی توجه شده است؟

برای آزمون درستی این سؤال، مجدداً آزمون تی تک نمونه‌ای مورد استفاده قرار گرفت که خلاصه نتایج آن در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال چهارم با استفاده از توزیع تی

تعداد	میانگین امتیازات	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره محاسبه شده	مقدار پی
۱۳۰	۸/۴۸	۲/۲۳۹	۱۲۹	-۲/۶۶۴	۰/۰۰۹

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرات دبیران در مورد کم و کیف مسائل فرهنگی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول و با توجه به تی محاسبه شده (۲/۶۶۴-) در سطح ۰.۵، از نظر آماری اختلاف معنادار است؛ یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در برنامه درسی از بُعد فرهنگی در دوره متوسطه کم تر از حد میانگین است.

* آیا در برنامه درسی دوره متوسطه به شاخصه تربیت دینی در بُعد تاریخی توجه شده است؟

برای آزمون درستی این سؤال، آزمون تی تک‌نمونه‌ای مورد استفاده قرار گرفت که خلاصه نتایج آن در جدول ۷ آمده است.

جدول ۷: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال پنجم با استفاده از توزیع تی

تعداد	میانگین امتیازات	انحراف استاندارد	درجه آزادی	آماره محاسبه شده	مقدار پی
۱۳۰	۵/۸۵	۱/۴۲۸	۱۲۹	-۱/۲۲۹	۰/۲۲۱

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرات دبیران در مورد کم و کیف مسائل تاریخی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول و با توجه به تی محاسبه شده (۱-۲۲۹) در سطح ۰.۵، از نظر آماری اختلاف معنادار نیست؛ یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان

می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در برنامه درسی از بعد تاریخی در دوره متوسطه در حد میانگین است.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که گفته شد، تاکنون تحقیقات بی‌شماری در زمینه تربیت دینی صورت گرفته که هر یک از آنها از زوایای خاصی به موضوع نگریسته‌اند. اما تاکنون تحقیقی با این مضمون و با این هدف صورت نگرفته یا اگر صورت گرفته باشد، بسیار اندک و محدود است. با این اوصاف، پژوهش حاضر کوششی بوده است در جهت کم و کیف چگونگی پردازش به مقوله مهم و با اهمیت تربیت دینی در ابعاد گوناگون (اعتقادی، رفتاری، سیاسی، فرهنگی و تاریخی) که این چند مؤلفه و شاخصه، همان‌هایی‌اند که شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسات متعدد آن را تصویب و ابلاغ کرده است.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که از نظر دبیران، میزان توجه به مفهوم تربیت دینی در بُعد اعتقادی که از ارکان مهم تربیت دینی و بلکه مهم‌ترین رکن آن به شمار می‌آید و بُعد رفتاری در برنامه درسی مدارس متوسطه در حد مطلوب به بالا بوده است و می‌طلبد که این دو مؤلفه هر چه بیشتر و با مضامین ملموس‌تر، برجسته‌تر شود؛ چرا که هدف نهایی تربیت دینی، رسیدن به قرب الهی است و این امر به دست نخواهد آمد مگر با اعتقاد راستین به وحدانیت خداوند متعال.

از دیگر نتایج پژوهش که می‌توان آن را به صورت جدی دنبال کرد، کم‌توجهی برنامه درسی به مؤلفه‌های تربیت سیاسی و فرهنگی از نظر دبیران بوده است. یکی از ابعاد تربیت همان‌گونه که اشاره شد، تربیت سیاسی است که نظام‌های سیاسی از طریق آن می‌توانند ارزش‌های خاص خود را در افراد نهادینه کنند. با ظهور دوره رنسانس، در مفهوم تربیت سیاسی تغییراتی به وقوع پیوست که باعث جدایی سیاست از اخلاق‌مداری به سمت و حرکت آن قدرت‌طلبی شد و این قدرت، پایه و اساس تربیت سیاسی را در غرب شکل داد. اما در دیدگاه اسلام ناب، سیاست جدا از دین و تربیت الهی نیست. بنابر این، تربیت سیاسی همان توحیدمحوری، فطرت‌محوری، تزکیه‌محوری و اخلاق‌مداری است و با آزادی، استقلال و عدالت‌محوری رابطه تنگاتنگ و ناگسستنی دارد و می‌طلبد مسئولان، دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان تعلیم و تربیت، توجه جدی به این

مؤلفه مهم و تأثیرگذار داشته باشند و در برنامه‌های درسی مدارس با پررنگ کردن آن در جهت کم و کیف آن بکوشند. تربیت فرهنگی همانند سایر مؤلفه‌های تربیتی مقوله‌ای بسیار گسترده است که همچون چتری است که همه ابعاد تربیت را در بر می‌گیرد. به عبارت دیگر؛ ابعاد مختلف تربیت، اعم از سیاسی، اجتماعی، هنری، تاریخی و غیره، همه جنبه‌هایی از تربیت فرهنگی‌اند. از این رو، باید در برنامه‌های درسی مدارس، احساس تعلق به نمادهای اسلامی، توجه به میراث فرهنگی و پایه‌گذاری سبک زندگی اسلامی مورد توجه باشد.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۸۶). فلسفه تربیت. تهران: دانشگاه پیام نور.
- ادیب، یوسف و همکاران (۱۳۸۹). «نقش تربیت دینی در تحقق صلح جهانی». ماهنامه مهندسی فرهنگی، سال پنجم، ش ۴۸: ۲۶-۱۷.
- اکرمی، سیدرضا (۱۳۸۰). «بررسی کتاب‌های دینی متوسطه و نظر دانش‌آموزان». خلاصه مقالات همایش آسیب‌های تربیت دینی در آموزش و پرورش. تهران: ساجد.
- باقری، خسرو (۱۳۸۴). «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ج اول». تهران: مدرسه.
- بهشتی، سعید و روشنگر نیکویی (۱۳۸۹). «کاوش‌هایی در باب فلسفه تربیت دینی از دیدگاه اسلام». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، سال ششم، ش ۱۸: ۱۷۸-۱۵۳.
- جمالی‌زاده، احمد (۱۳۸۵). «سیره‌شناسی و تربیت دینی». مجله مطالعات ایرانی، سال پنجم، ش ۱۰: ۹۰-۷۱.
- حجتی، سید محمدباقر (۱۳۸۵). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسنی، سید محمدابراهیم (۱۳۸۴). «روش‌های تربیت اسلامی در پرتو قرآن و نهج‌البلاغه». دوماهنامه علوم انسانی، سال چهاردهم، ش ۵۷: ۱۶۰-۱۴۴.
- حسین‌زاده، امیدعلی و هاشم مشرفی (۱۳۸۹). «تحلیل عوامل آسیب‌زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر». مجله زن و مطالعات خانواده، سال دوم، ش ۷: ۶۰-۴۱.
- حسینی، افضل‌السادات (۱۳۸۲). «راهبردهای اساسی و روش‌های کارآمد در برنامه‌های آموزش و پرورش برای نیل به تربیت دینی مناسب دانش‌آموزان». مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش، جلد دوم. تهران: محراب قلم، ص ۴۹۸-۴۸۵.
- خالقی‌خواه، علی و جهانگیر مسعودی (۱۳۸۹). «رویکرد تربیت دینی با توجه به دو مؤلفه عقل‌محوری و ایمان‌محوری». مطالعات تربیتی و روان‌شناسی، ش ۲: ۱۴۴-۱۲۱.
- داوودی، محمد (۱۳۸۸). «تأملی در هدف تربیت اعتقادی». دوفصلنامه تربیت اسلامی، ش ۹: ۴۷-۶۲.
- رضایی زارچی، رضا و اکبر رهنما (۱۳۸۸). «بررسی نسبت جهانی شدن با تربیت دینی». ماهنامه مهندسی فرهنگی، سال سوم، ش ۳۸: ۳۷-۳۲.
- سادات، محمدعلی (۱۳۸۲). اخلاق اسلامی. تهران: سمت.

- سجادی، سیدمهدی (۱۳۸۴). «تبیین و ارزیابی رویکرد عقلانی به تربیت دینی». *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، سال چهارم، ش ۱۱: ۴۶-۲۶.
- سجادی، نرگس (۱۳۸۸). «بازخوانی برخی از آرای تربیتی مولانا و پیش‌فرض‌های فلسفی آن». *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، سال هشتم، ش ۲۹: ۱۵۱-۱۲۱.
- سلحشوری، احمد (۱۳۹۰). «حدود و ثغور تربیت اخلاقی؛ تربیت معنوی و تربیت دینی». *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، سال دوم، ش ۲: ۵۶-۴۱.
- شکوهی، غلامحسین (۱۳۷۸). «تعلیم و تربیت و مراحل آن. مشهد: آستان قدس رضوی.
- صالحی، اکبر و مصطفی یاراحمدی (۱۳۸۷). «تبیین تعلیم و تربیت اسلامی از دیدگاه علامه طباطبایی با تأکید بر هدف‌ها و روش‌های تربیتی». *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال سوم، ش ۷: ۵۰-۲۳.
- عطاران، محمد (۱۳۶۶). *آرای مریبان بزرگ مسلمان درباره تربیت کودک*. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- فتح‌الهی، علی (۱۳۸۲). «راهبردهای اساسی برای نیل به تربیت دینی در آموزش و پرورش». *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ج دوم. تهران: محراب قلم: ۵۱۹-۵۰۷.
- قاسم‌پور دهاقانی، علی و سیدابراهیم جعفری (۱۳۸۸). «سازواری‌ها و ناسازواری‌های تلقین در تربیت دینی». *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال چهارم، ش ۸: ۹۰-۶۵.
- قندیلی، سیدجواد و مرضیه عالی (۱۳۹۰). «توصیف و تبیین الگوهای نظری تربیت اسلامی». *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال ششم، ش ۱۲: ۴۹-۲۷.
- کشاورز، سوسن (۱۳۸۷). «شاخصها و آسیبهای تربیت دینی». *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال سوم، ش ۶: ۱۲۲-۹۳.
- ملکی، حسن (۱۳۸۲). «آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر برنامه‌ریزی درسی». *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ج دوم. تهران: محراب قلم. ص ۳۵۷-۳۴۳.
- نوروزی، رضا علی و بدیعان، راضیه (۱۳۸۸). *الگوی روابط انسانی در تربیت دینی با تأکید بر سیره امام حسین (ع)*. *فصلنامه اندیشه دینی*. دانشگاه شیراز. شماره ۳۳، صص ۱۰۸-۹۱.
- ویسی، غلامرضا (۱۳۸۴). «اهداف و مبانی تعلیم و تربیت اسلامی». *فصلنامه مریبان*، سال پنجم، ش ۱۶: ۱۶۲-۱۴۰.
- همت بناری، علی (۱۳۸۵). «در تکاپوی ارائه مفهومی نو از تربیت اسلامی با تأکید بر آیات و روایات». *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال دوم، ش ۳: ۴۰-۷.